

Farhults kyrka

Lunds stift



Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2015-09-03

Farhults kyrka

Farhult-Jonstorps församling, Kulla pastorat, Luggude kontrakt, Lunds stift, Farhults socken, Farhult 28:1, Höganäs kommun, Skåne län och landskap



Kyrkan sedd från söder. Till höger i bild syns snapphaneeken.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Farhult ligger på Kullahalvön i nordvästra Skåne. Landskapet är ett öppet och flackt odlingslandskap idag men längre tillbaka har denna del av Kullen varit skogbevuxen och glest befolkad. Av döma av ortnamnen har en exploatering skett i området under högmedeltiden men området är också rikt på fornlämningar från förhistorisk tid. Kyrkliga eller profana storgods tycks inte ha haft några större ägor i socknen under medeltiden. Under senmedeltid och nyare tid ökar dock adeln och kronans ägor i socknen succesivt. Under 1600-talet var Farhult den största byn i Kullabygden.

Under 1700-talet låg kyrkan och prästgården på avstånd från den övriga bybebyggelsen som låg en halv kilometer bort i nordöstlig riktning. Denna belägenhet har bevarats då Farhults senare bebyggelse ligger samlad intill kustlinjen. Kyrkan omges av en bebyggelse typisk för gamla tiders sockencentrum. I sydost ligger prästgården med boningslänga från 1860-talet, bryggghus och en före detta ekonomilänga i korsvirke. Intill prästgården ligger den gamla skolan och tiondeladan med murade trappstegsgavlar. Väster om kyrkan finns kyrkvaktarbostaden från 1900 som även har varit sockenstuga och kommunhus. På samma plats låg tidigare socknens

fattighus. Klockaregården med anor från 1700-talet ligger utmed kyrkogårdens norra gränslinje och utgör församlingshem idag. Skolan och ett ålderdomshem byggt 1929 ligger nordost om kyrkan. Söder om kyrkogården ligger *Prästaskogen*, en tät skogsdunge, som tidigare var plats för den gamla prästgården, vilken brann ned 1860. Prästaskogen är en rest av ett stort sammanhängande skogsområde som tidigare sträckte sig till Norra Häljaröd.

Kyrkobyggnad

Farhults kyrka består av ett romanskt långhus med lägre och smalare kor och absid samt ett senare västtorn. Kyrkan har troligen uppförts under 1100-talets slut då den byggdes av gråsten med omfattningar, hörnkedjor och sockel av sandsten. Fasaderna var ursprungligen oputsade. Ett par fönster fanns till långhuset och ett fönster i absidens östra sida. Förutom nord- och sydportalernas ingångar till långhuset fanns även en ingång i korets södra sida. Sydportalen hade särskilt fint behuggna omfattningsstenar och även övriga kvaderstenar var fint bearbetade. Murarna var tjocka, omkring 1,30 meter vilket ibland kan peka på en relativt sen byggnadstid. Detta motsägs dock av kyrkans välarbetade sandstensdetaljer och dateringar av bjälkar på kyrkans vind. Tornet anses ha uppförts under 1400-talet i nära anslutning till valvens uppförande i långhus och kor. Dess planform kan betecknas som ett stort kvadratisk torn då det är något smalare än långhuset och har kvadratisk plan. Tornet har en ovanlig murkonstruktion i form av skalmurar med gråsten i det inre murverket och tegel i det yttre skalet. Även omfattningarna är utförda i tegel. Tornet ”rider” på långhuset, dvs. tornets östra sida är uppbyggd på västgaveln. Ursprungligen fanns ett utanpåliggande trapptorn på tornets södra sida och ett fönster till tornets bottenvåning. Samtidigt med tornbygget kan nordportalen ha satts igen samt även ingången till koret. Någon gång under 1400-talet tillkom vapenhus utanför sydportalen. Kyrkans taklag som bär spår av flera ombyggnader och byggdes sannolikt om i samband med valvslagningen. En förhöjning av murarna och listverk av tegel bör ha utförts vid samma tidpunkt.

Reparationer från 1600- och 1700-talet tycks främst ha omfattat tornets murar och tak. Åtskilliga förstärkningar och murreparationer gjordes på tornet. År 1838 revs kyrkans vapenhus och en ny ingång togs upp i tornets västra sida. Samtidigt täcktes kyrkan om med koppartak vilket ersattes med ett tegeltak omkring 1915. År 1876 gjordes kyrkans fönsteröppningar om. Kyrkans befintliga träfönster med kopplade bågar sattes in 1953. Bland senare renoveringar kan nämnas en utvändig putsrenovering 1973. I samband med att putsen togs ned byggnadsarkeologisk dokumentation. 2014 genomgick kyrkan yttre renovering då tak och fasader sågs över samt en del murreparationer utfördes på tornet. Handlingar togs fram av Wikerstål arkitekter AB. Samtidigt utfördes också dokumentation av kyrkans medeltida taklag och dendrokronologisk provtagning gjordes på kyrkans taklag.



Kyrkan sedd från nordväst.

Exteriör

Kyrkans fasader är spritputsade och vitmålade. Kyrkans äldsta delar har en skråkantad sockel av sandsten som delvis ligger dold under mark. Fasaderna till koret och långhuset avslutas upptill av ett listverk av tegel, en s.k. gesims, med sågskift. I södra långhusmuren syns delar av den ursprungliga sydportalens omfattning av fint huggen och profilerad sandsten. Nordportalens omfattning är inte framtagen men portalens läge syns som en utbuktning på kyrkans norra sida. I korets södra sida anas konturerna av en rundbågig, igensatt ingångsöppning och ett ursprungligt fönster syns invändigt från absiden över den östra ingången. I södra och norra långhusfasaderna är också konturerna efter kyrkans ursprungliga fönster markerade. Den norra fönsteröppningen är synlig inne från vinden medan det södra döljs av valven. Ytterligare ett ursprungligt fönster har funnits, vilket är beläget i absidens östra sida. Detta är endast delvis synligt invändigt idag.

Tornet saknar sockel men dess grundläggning i form av en utskjutande sula av gråsten är synlig runt murarna. Intill tornets sydvästra hörn i västra fasaden sitter, nära marknivå, en romansk gravsten inmurad. Konturerna efter ett kors syns som en upphöjning i stenen. Tornet har två spetsbågiga ljudöppningar mot öster, söder och väster. I norr finns fyra ljudöppningar placerade parvis i två nivåer. Ursprungligen har det funnits fyra öppningar även mot söder och väster. De övre av dessa ljudöppningar har murats igen men ännu synliga inne i klockvåningen. Tornets gavelröste mot öster är också ursprungligt och detta är utfört med spetsbågiga smala blinderingar samt runda blinderingar. Den västra gaveln har murats om och blinderingarna har förenklats något. Ankarjärn i västra fasaden anger ombyggnaden till år 1757. Runt tornets fasader i höjd med ljudöppningarna finns ankarjärn formade till årtalet 1749 och PL och MD.

Fönsteröppningarna har stickbågig form och fönsterbågarna av vitmålat trä sitter djupt indragna i muröppningarna. Huvudentrén är i tornets västra sida. Ingången har en enkel slätputsad omfattning med ett överliggande listverk och en inskriftstavla av kalksten med ett bibelord. Porten är en pardörr av lackat trä och över portalen finns ett halvcirkelformat lunettfönster. Ingången till sakristian består av en är lackad paneltäckt dörr i en enkel raksluten öppning. Yttertaket är ett sadeltak av rött tegel och absidtaket täcks av rödmålad plåt. Sadeltaken på långhus och kor har en nästan 90 gradig vinkel men avtryck i gavlarna tyder på att takfallen har haft en brantare lutning tidigare. Även absidtaket har en bred och flack form.

Interiör

Interiören har undgått stora ombyggnader före 1953. Ett cementmosaikgolv lades i kyrkan omkring 1900 och den befintliga orgeln och orgelfasaden tillkom 1916. En skärmvägg mellan kor och absid kan vara från samma tid medan orgelläktaren är något äldre. Under 1953 genomgick kyrkan en invändig renovering under ledning av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Renoveringen omfattade nya bänkar, nytt golv av tegel och golv av brädor i bänkarna, nytt murat altaret istället för ett träaltare från 1800-talet, nytt dopaltare, ommålning av den fasta inredningen samt väggar och valv. I absiden togs medeltida kalkmålningar fram av konservator Hans Erlandsson. Vid utgrävning för det nya golvbjälklaget påträffades äldre golvtegel och en murad senmedeltida gravkammare med två skelett i långhusets nordöstra hörn.

Från huvudentrén i väster kommer man in i ett vindfång i tornets bottenvåning. Tornets bottenvåning upptas i sin helhet av orgelläktaren som når in ett stycke i långhuset. Mellan torn och långhus finns en spetsbågig tornbåge och tornet täcks av ett kryssvalv som utgår från murarna utan pilastrar eller markerade gördel- eller sköldbågar. Både tornbåge och tornvalv bör vara samtida med tornet. Orgelläktarens östra del kragar ut i långhuset med en tresidig läktarbarriär. De främre läktarpelarna utgörs av två gjutjärnskolonner. Läktaren är målad i grått och rött.

Långhuset är möblerat med en sluten bänkinredning i två bänkkvarter. Bänkarna har samma färgsättning som läktaren, i rött och grått. Golvet i kyrkorummet är lagt med röda kvadratiska tegelplattor och väggar och valv är vitmålade. Predikstolen står i långhusets sydöstra hörn och i nordöstra hörnet finns dopaltare och dopfunt. Koret är upphöjt ett steg från långhusets golv. Triumfbågen, valvbågen, mellan kor och långhus, har tolkats som ursprunglig. I triumfbågens södra vederlagssten finns en träbit infogad. Denna saknar motsvarighet på den norra sidan varför det troligen inte är rester av en trabesbjälke. En tolkning har varit att den utgjort fäste för en primklocka.

Altaret står i korets östra del med altaruspsatsen indragen ett stycke i absiden. En tresidig altarring omger altarplatsen. På ömse sidor om altaret finns en gråmålad skärmvägg med två spegeldörrar som delar av absidutrymmet från koret.



Kyrkans kor sett mot öster.

Kor och långhus täcks av kryssvalv som är murade på pelare med två utkragande skift i kragbanden. Gördel- och sköldbågar är murade utan följdskift. Valven i koret och långhuset kan sannolikt dateras till 1400-talet och är kanske samtida med tornvalvet. Kalkmålningar har påträffats i korvalvet och har sannolikt funnits även i långhusets valv. Dessa är dock inte framtagna. Ovan valven på kyrkvinden finns medeltida putsyta kvar på väggarna från tiden före valvslagningen. Inga målningar syns på denna putsyta.

Absiden täcks av ett hjälmvalv och tribunbågen har rundbågig form. Tribunbågen är högre än korvalvens östra gördelbåge som därmed döljer den ursprungliga bågöppningen från koret. I absidens hjälmvalv togs målningar fram 1953. Dessa har daterats till mellan 1300-1325. Målningarna består av en *Majestas Domini*-framställning med Kristus sittande på en regnbåge. Intill denna syns evangelisterna Markus och Johannes och fragmentariska bilder kring Kristusbilden ska eventuellt föreställa Adam och Eva i paradiset samt helgonen S:t Olof, S:t Laurentius, S:ta Dorotea och S:ta Margareta. En möjlig donatorsbild har också dokumenterats.

Kyrkans vindsutrymmen nås via en lucka i tornvalvet från orgelläktaren. Valvens ovansidor är oisolerade och väggarna till stora delar fria från puts. I tornets andra våningsplan syns den äldre öppningen till det murade trapptornet. Ingången till torntrappan i nedre plan var från bottenvåningen och en murnisch från denna stickbågiga ingång är ännu synlig bakom ett elskåp under orgelläktaren. Klockvåningen är tornets översta våning och här står klockbocken från 1699. Från klockvåningen kan även de igensatta ursprungliga ljudöppningarna beskådas. Tornets taklag är relativt sentida och av fyrkantsbilad fur.



Kalkmålningar på absidens tribunbåge.

I andra tornvåningen finns en sekundärt upptagen ingång till långhusvinden. På långhusvinden kan man ännu se ursprungliga öppningar med sandstensomfattningar i form av norra fönsteröppning och smala ingångsöppningar till kor och absid. Långhusets taklag består av en långstol av sågad och bilad ek vilken delvis kan dateras till 1500-talet utifrån dendrokronologiska prover. Takstolen är inte helt homogen bland annat finns märkning på takstolarna från minst tre olika perioder. Ett par cigarrformade inmurade bjälkar mellan långhusets yttermurar kan däremot dateras till 1100-talets slut. Det går dock inte att säga om dessa ligger i ursprungligt läge. Korets taklag består av sparrar, två hanband, stödben och tassar på två remstycken. Delvis har taklaget samma konstruktion som långhusets taklag. Äldre återanvänt virke förekommer i konstruktionen.

Inredning och inventarier

Altaret är från 1953 och murat av rött tegel med skiva av oslipad kalksten. Dopaltaret är från samma tid och utfört i liknande stil av tegel som återfanns vid utgrävningar inne i kyrkan 1953.

Altaruppsatsen tillverkades 1749 av Johan Ullberg. Uppsatsen är utförd i renässansstil med för denna stil typiska ornament av änglamasker, beslagsvingar, hermpilastrar och karyatider, kolonner och listverk. Mittavlan är en olja på pannå och föreställande nattvardens instiftande.

Predikstolen tillverkades 1626 och är utförd av snidad ek i renässansstil. Korgen har sexsidig form med fyra sidor. I sidorna finns olika snidade figurer inom rikt utsirade rundbågsomfattningar och bildfälten avdelas av pilastrar med änglabyster. Predikstolen är målad i grått, rött, svart och guld. Trappan och korgens underdel är från 1953.

Dopfunten tillverkades 1938 och skänktes av bröderna Barth, Viaköp vilket står ingraverat på cuppens mynningskant. Cuppan är cylinderformad och står på en kvadratisk sockel. Kyrkans gamla dopfunt såldes och står numera på gården Balderup. Dopskålen är av mässing och är ett Nürnbergarbete från 1500-talet.

Bänkinredningen ritades av domkyrkoarkitekten Eiler Graebe och tillverkades 1953. De gråmålade bänkarna är slutna, upptill rakt avslutade och försedda med röda spegelfyllningar.

Orgeln tillverkades 1916 av Eskil Lundén. Orgelverket är helt intakt och består av ett pneumatiskt system med 13 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Orgelhuset tillverkades till den nuvarande orgeln efter ritning av arkitekt Gustaf Holmdahl. Fasaden är utförd i renässansstil med polykrom bemålning. Den är uppbyggd av tre sektioner med synliga pipor indelade mellan pilastrar och krönt av en trekantsgavel. Sidorna är försedda med beslagsvingar.

Kyrkklockan är av malm och gjuten av Hans Kemmer 1636.

Övrigt

I kyrkan hänger tre ljuskronor som skänkts av Lars Andersson i Viaköp. Enligt berättelser hade Lars lovat att skänka en ljuskrona för varje barn han fick. Den första ljuskronan med åtta armar skänktes efter det åttonde barnet den andra med 10 ljusarmar efter det 10de barnet och den med 12 ljusarmar efter det tolfte barnet. På väggarna finns också ljuslampetter av mässing och en form av lampetter i utmärkande art deco-stil.

Ett tidigmedeltida bronskrucifix av mycket hög kvalitet har hittats i en brunn i Farhult. Krucifixen kan ha hängt på ett nu försvunnit träkors kanske ett processionskors. Krucifixet har jämförts med andra liknande arbeten från omkring 1100 och därmed troligtvis äldre än den nuvarande kyrkan. Krucifixet förvaras på Lunds historiska museum.

Kyrkogård

Den äldsta delen av kyrkogården har nästan liksidigt kvadratisk form och omger kyrkan. Kyrkogården utvidgades 1880 och 1920. Den äldsta delen och 1800-talets utvidgning omgärdas i väster och söder av en tegelavtäckt gråstensmur lagd i bruk. Mot parkeringen i väster är muren putsad. Norra sidan av kyrkogården kantas av en klippt häck. Innanför begränsningarna finns, på de äldre delarna, en delvis bevarad trädkrans av kastanj. Kring den nya kyrkogårdsdelen finns en trädkrans av lind. Ingångar med grindar i smidesjärn finns i väster, intill bårhuset i norr och i kyrkogårdens sydvästra hörn. Entrén till den nya kyrkogården från norra sidan består av ett absidrundat murparti med grindar i smidesjärn. Gångarna på kyrkogården är täckta med singel. Den gamla kyrkogårdsdelen har varierande karaktär av både äldre, höga karaktärskapande stenar och nyare, och lägre, gravstenar. Gravplatserna är grustäckta liksom gångarna och omges av låga buxbomshäckar men en hel del gravplatser har lagts igen och

grästäckts. Växtligheten är varierande med en hel del städsegröna barrväxterna. I 1920-talsdelen är gravplatserna ordnade i rader med rygghäckar av avenbok. Gravstenarna är i regel lägre än rygghäckarna och även växtligheten är lågt hållen. Längst i söder finns en minneslund anlagd 1985. Denna del är till stora delar grästäckt med en stor ek som vårdträd. Väster om minneslundan finns en askgravlund anlagd 2014. Askgravplatserna ligger i slänten till en gräskulle och är ordnade med planteringar längs en bred gång.

Utanför bårhusets södra sida finns ett par romanska gravmonument i form av runda stående gavelstycken med liggande täckhällar emellan. De romanska stenarna har återanvänts under 1700-talet och är lagda över Kiersten Jonsdotter och hennes make Jon Jönsson, Farhult nr 3. När Linné besökte Farhult 1749, innan gravstenarna hade återanvänts, låg de innanför södra porten till kyrkogården. En gammal sägen som Linné nedtecknade berättar om en präst som hade för vana att sitta kvar länge i kyrkan om kvällarna vilket förargade prästfrun. För att skrämma prästen när han gick hem skickade hon en dräng täckt med ett lakan att möta honom. När prästen befälde drängen att säga vem han var, men inte fick svar, sjönk drängen ned i marken och försvann. Stenarna skall ha rest till minne av detta under. Linné noterade också den gamla snapphaneeken vid kyrkogårdens södra sida. Det finns flera historier som förklarar ekens namn. En berättar att snapphanar använde den ihåliga eken som gömställe där de också glömde en pistol och eken ska också ha beskjutits av snapphanar vilket delade den i två grenar. En annan sägen berättar att eken har planterats på graven till en omtyckt katolsk präst och eken har därför i äldre tider kallats för prästeken.

Byggnader på kyrkogården

I kyrkogårdens nordvästra hörn ligger ett bårhus byggt av gråsten med tegelmurad trappstegsgavel. Rikligt av skolsten av flinta är synligt i fasaden. Bårhuset tros vara byggt under 1800-talets första hälft av återanvänd sten från kyrkans vapenhus. I bårhusets södra gavelsida finns en raksluten öppning med pardörr. En stickbågig inkörsport finns i bårhusets västra sida.

Karaktärisering

Farhult kyrkby är utpekad som ett särskilt välbevarat exempel på äldre tiders sockencentrum med stark koppling till omgivande jordbrukslandskap. Kyrkogården och kyrkan har en central betydelse i denna miljö och den angränsande *Prästaskogen* är en värdefull del av ett äldre kulturlandskap. Kyrkogårdens äldsta del bevarar troligtvis en medeltida utsträckning och ligger fint inbäddad i den övriga bebyggelsen. På kyrkogården utgör bårhuset, murar, växtlighet och gamla gravstenar viktiga delar av denna miljö. Inte minst snapphaneeken har ett högt kulturhistoriskt värde.

Kyrkbyn ligger avsides från den övriga bybebyggelsen i Farhult. Placeringen kan tyda på att byn blivit omlokaliserad eller att kyrkan har varit knuten till en särskild huvudgård, kanske som gårdskyrka, på privat eller kyrkligt initiativ. Kyrkan och byns etablering har tolkats som relativt sen men dendrokronologiska provresultat från 2015 visar att kyrkan kan vara äldre. Detta skulle

också stämma bättre med kyrkans välhuggna murverk och fint arbetade portaler. Korportaler är ovanliga inslag i medeltida kyrkor och har kanske varit kopplade till en särskild ritual eller kyrklig sed. Korportaler finns också dokumenterade i Maria Minor i Lund, i Simrishamns kyrka och i S:t Peders kyrka på Bornholm. Kalkmålningarna i kyrkans absid har ett relativt ovanligt bildprogram. Motivet med Kristus sittande på en regnbåge är ovanligt i skånska kyrkor men vanligt förekommande på Själland. Kanske har området haft starka band till andra kulturområden vilket gett uttryck i kyrkans arkitektur och utsmyckning.

Exteriören är mycket välbevarad då kyrkan inte har några sentida tillbyggnader. Kyrkan är väl undersökt och detta material utgör en viktig källa för forskning. Kyrkan murverk och framför allt taklaget och de romanska muröppningarna är värdefulla delar för tolkningen av byggnaden och Kullabygdens medeltid. Taklaget är mycket välbevarat och har ett högt byggnadshistoriskt värde. Tornet har en ovanlig murkonstruktion och stora delar av gavelrösten med blinderingar och ljudöppningar är bevarade. Även tornets disposition är ovanlig. Fönsteröppning i bottenplan kan tyda på att det haft en speciell funktion som privat kapell eller dylikt och trapptornet med invändig entré skiljer sig från andra kyrkor i området. Den inmurade gravstenen i tornets fasad pekar också på att tornet kan ha haft en donator kanske med kopplingar till en huvudgård i trakten.

Interiören är relativt sparsamt möblerad men bildar en enhetlig och harmonisk helhet genom den enhetliga färgsättningen, de vitkalkade valven och det röda tegelgolvet. Inredningen består av de traditionella inventarierna såsom bänkinredning, orgel och läktare, predikstol, dopfunt och altarpuppställning. Samtliga inventarier har hög kvalitet och är värdefulla delar av kyrkorummet. Orgeln är därtill utförd av en viktig svensk orgelbyggare och ovanligt välbevarad. Av stort värde är också målningarna i absiden som har hög ålder. Möjligen kan kyrkan ha helgats åt Sankt Olof eller Sankt Laurentius som är avbildade i valven. Ett eventuellt donatorsmotiv i absiden är särskilt intressant då donatorn kan ha varit en betydelsefull person i trakten på sin tid.

Rekommendationer

- Kyrkbyns bebyggelse är viktiga delar av kyrkomiljön och dessa kan vara intressanta att lyfta fram för besökaren. På kyrkogården finns intressanta berättelser kopplade till snapphaneeken.
- Kyrkogårdens karaktär med murar och trädkrans är viktig att bevara liksom strukturer som gångar och gravplatsindelningar. Gravplatserna på den gamla delen av kyrkogården bör inte läggas igen och grästäckas.
- Kyrkan bevarar en del unika detaljer såsom korportal, stenbearbetning, takstolar och murverk. Dessa är mycket viktiga att bevara.

- Kyrkans interiör bildar en välhållen och traditionell enhet. Denna miljö är känslig för förändringar. Eventuella tillägg eller ändringar i kyrkorummet bör göras mycket varsamt.
- Kalkmålningarna har intressant bildprogram och är viktiga för tolkningen av kyrkans historia.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrklig kulturmiljö, enligt Kulturmiljölagen 4 kap.

Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Farhult 31:1. Fornlämningen avser bytomten och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

Kullabälvön, mellan istid och kommunreformer, Höganäs historia Del 2, Red. Henrik Ranby, 2013.

Kyrkor och herravälde, från kristnade till sockenbildning i Skåne, Mats Anglert 1995.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Vård- och underhållsplan för Farhults kyrka, Caroline Ranby, Wikerstål arkitekter, 2007.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2015-02-25

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Författare, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Petter Jansson, Maria Sträng Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 150903

